

Szörényi László

Görögség és rómaiság a 19. század magyar irodalmában
(Grecità e romanità nella letteratura ungherese
del XIX secolo)

Vujicsics Sztoján barátom felejthetetlen emlékének
(Budapestről, Dubrovnikból, Rómából...)

Majdnem lehetetlen feladatra vállalkozik az, aki szűkre szabott terjedelemben próbál – akár csak nagy vonalakban – beszámolni a 19. századi magyar irodalomnak a görög, illetve a római mintákhoz való viszonyáról, azaz görögösségéről, vagy rómaiságáról, illetve latinoságáról. Ennek két fő oka van. Az első és fontosabb talán az, hogy a 19. század, különösen ennek közepe a legtisztább értelemben vett, tehát a minőség szempontjából kijelölt klasszikus korszaka az egész magyar irodalomnak, a legnagyobb költők, például Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Madách Imre, Arany János és a legnagyobb prózáírók, például Jósika Miklós, Jókai Mór, Kemény Zsigmond kora. Márpedig – mondta az 1930-as évek elején az AILC hajdani elnöke, a francia komparatista Fernand Baldensperger: „Ha az egyetemes irodalomtörténet minden korszakát az akkor legvirágzóbb irodalommal képviseltetnők” – tudniillik egy elképzelt egyetemes világirodalom-

történetben – „akkor a 19. század közepe a magyar irodalom volna!”¹ Ennek megfelelően bizonyos szerzőkre éppen csak hogy utalhatok; dolgomat mindenesetre megkönnyíti, hogy jelen lévő kollégáim közülük soknak külön-külön előadást szentelnek. A második nehézség abból fakad, hogy Magyarországon éppen eddig a korig, tehát a romantika koráig nem csupán az irodalom volt kétnyelvű, tehát magyar és latin, hanem a római história egyértelműen a „második nemzeti történelem” szerepét játszotta, mint ahogy ezt Hankiss János találóan megállapította.² (A mostani előadásomban tárgyalt témának olasz nyelven egyedül ő szentelt eddig egy kitűnő tanulmányt, amely Nápolyban jelent meg, a L’Orientale egyetemen 1938-ban.) Ezért teljesen természetes, hogy például Teleki László, aki később, az 1848-as forradalom idején Kossuth Lajos párizsi követe lesz, *Kegyenc* című tragédiájában úgy rajzolja a hanyatló Rómát, hogy az Magyarországot fesse, vagy Kemény Zsigmond, az egyik legkitűnőbb regényíró és politikai lapszerkesztő a kortárs angol politikusok arcképét is római ősképek nyomán rajzolja meg. Mivel a latin volt az ország hivatalos nyelve 1844-ig, és a latin nyelvű iskolatípusokban tanultak száma viszonylag igen nagy volt, ezért körülbelül 3-400 ezer fős olyan potenciális olvasóközönsséggel lehetett számolni Magyarországon, akik értették és értékelték a kortárs irodalom antik, görög és latin célzásait.³ Ennek a tényezőnek még egy

¹ Vö. „Ermanno Grimm, professore dell’università di Berlino, definisce Petőfi come il grande vate dell’umanità e dopo un attento esame pone in tal ordine la ceria dei poeti immortali: »Petőfi, Omero, Dante, Shakespeare, Goethe.«”: Giovanni HANKISS, *Storia della letteratura ungherese*, traduzione di Filippo FABER, G. B. PARAVIA, Torino-Milano-Padova-Firenze-Roma-Napoli-Catania-Palermo, 1936, 182.

² Giovanni HANKISS, *La latinità del genio ungherese*, Napoli, Istituto Orientale, 1938; vö. HANKISS János, *Európa és a magyar irodalom a honfoglalástól a kiegyezésig*, Bp., 1942, 230–259.

³ Vö. *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BÍRÓ Ferenc, Bp., Argumentum, 2005. – A kor nagy hegelianus filozófusa, így fogalmazta meg a klasszicizmus és a magyar nemzetiség kölcsönön

elágazását figyelembe kell vennünk: ebben a korban hág a csúcsára Corvin Mátyás király korával és kultúrájával kapcsolatban a magyarországi reneszánsz irodalmi kultusza, ennek megfelelően az antikvitás és a klasszikus olasz irodalom és filozófia is tulajdonképpen ugyanazt a pozitív szerepet játssza a kortárs művekben.⁴ Nem véletlen, hogy a már említett Kemény Zsigmond első regényében, amely az olasz kultúrájú 16. század végi Erdélyben játszódik (*Gyulai Pál*), Pomponazzi és Suetonius neve egymás mellé kerül a regény főhősének történelem-filozófiai elmélkedésében, amely a magyar romantikus regényirodalom talán legtöbbet emlegetett monológja.⁵ Természetesen az olasz irodalom kultusza nem egy esetben összefonódott az angol romantika vagy későklasszicizmus olaszság-kultuszával a magyar recepcióban: elég arra utalni, hogy Arany János Pulci *Morgantéját* először Byron angol fordításában olvasta.⁶ Olyan feltűnő esetről is beszámolhatunk, ahol teljesen egybeolvad az ókori és a modern Itália. Petőfiről nem beszélhetek részletesen e helyen, de szerencsére Roberto Ruspanti kollégánk külön előadást szentel neki; vele kapcsolatban azonban igen frappáns példára hivatkozhatunk *Olaszország* (1848) című verse kapcsán. Fordításban az a különlegesség visszaadhatatlan, külön kommentárt igényel, hiszen a 19. századi Magyarországon elsősorban nem az Appenin félsziget

összefüggését: „Így a klasszicizmus szinte belső történetévé vált, s föl van véve már az irodalmi tudalomba, életbe; magával hozván és magában foglalván mindazt, mit a multidők költészeti műveltségéből öntáplálatára fölemészthetett.” ERDÉLYI János, *Egy századnegyede a magyar szépirodalomból* = E. J., *Irodalmi tanulmányok és pályaképek*, szerk. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1991, 193–194; vö. KOROMPAY H. János, *A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása*, Bp., Akadémiai-Universitas, 1998.

⁴ Lásd SOLT Andor, *Mátyás király a magyar szépirodalomban* = *Mátyás Király Emlékkönyv*, II, Bp., 1940, 455–488.

⁵ Lásd BARTA János, *Kemény Zsigmond* = KEMÉNY Zsigmond, *Gyulai Pál*, I, Bp., Szépirodalmi, 1967, 5–90.

⁶ Vö. MORVAY Győző, *Byron Magyarországon* = Emil KOEPPÉL, *Byron*, Bp., MTA, 1913, 295–399.

különböző államait hívták Olaszországnak, vagyis Itáliának, hanem az antik Itáliát! Amikor Petőfi tehát az 1848 eleji palermói forradalom kitörésének hírére *Olaszország* címmel ír verset, és abban a Brutusok föltámadását ünnepli, akkor nem kevesebbet mond, mint hogy megkezdődött a régi Itália föltámadása, Olaszország ismét egységes állam lesz, méltó az antik, római előzményekhez. Ezt az üzenetet a korabeli olvasók egyértelműen kihallották a versből.⁷ Éppen ezért, ha az antikvítás lényeges, az irodalom eszméinek egészére kiható hatását vizsgáljuk ebben a korban, jobban járunk el, ha a görögség, a hellén hatás nyomait keressük. Ez ugyanis akkor is lényeges változásokat jelentett a görögök ihlette célok kitűzése jegyében vagy a költők poézisében és ars poétikájában, ha – magától értetődően – ötvöződött a félig-meddig nemzetinek érzett, magyarrá lett rómaiság követelményeivel.

Ungvárnémeti Tóth László (1788–1820) Kazinczy Ferenc korának legrejtelmesebb költői közé tartozik. Mivel görögül is írt kitűnő verseket, ezért egy ideig külföldön – elsősorban Németországban – nagy hírnévre vergődött, itthon azonban, korai, hirtelen bekövetkezett halála után szinte teljesen elfelejtették költőként és értekezőként. „Feltámadása” egy kiváló, Európa szerte híres klasszika-filológusnak, Kerényi Károlynak és a 20. századi magyar költészet óriásának, Weöres Sándornak köszönhető. Előbbi 1918-ban publikált tanulmányában elemezte Ungvárnémeti Tóth görög tárgyú tragédiáját, a *Nárciszt*,⁸ utóbbi pedig előbb egy 1943-ban publikált tanulmányában értékelte újjá, és emelte a

⁷ Pl. Kölcsey Ferenc a görög filozófia itáliai iskoláját, azaz Püthagorász iskoláját előbb egy latin szakszóval úgy hívja, hogy „italica secta”, majd magyarul úgy nevezi, hogy „olasz iskola”. Lásd KÖLCSEY Ferenc *Kiadatlan írásai*, 1809–1811, s. a r. SZAUDER József, BÁNHEGYI György, SZAUDER Józsefné, Bp., Akadémiai, 1968, 91; KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés*, I, 1808–1818, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2005, 347.

⁸ KERÉNYI Károly, *Görög tragédiánk*, Egyetemes Philológiai Közlöny, (42)1918, 42–51.

kor legnagyobbjai közé az elfeledett költőt⁹, majd pedig a *Psyché* (1972) című híres regényének egyik hőségé avatta, és e regény függelékében – részben átdolgozva – újra közölte válogatott verseit.¹⁰ (Megjegyzendő, hogy a szintén tragikusan fiatalon elhunyt Bódy Gábor filmrendező megfilmesítette a *Psychét* 1980-ban. A film külföldön is nagy sikert aratott, s így Ungvárnémeti neve újra divatba jött.)¹¹ Azonban csak a legutóbbi időben, azaz 2008-ban jelent meg összes műveinek kritikai kiadása; a vaskos kötet, amelyet Merényi Annamária és Tóth Sándor Attila rendezett sajtó alá, tartalmazza a görög verseket is, amelyeket Bolonyai Gábor adott ki.¹² Ezzel megteremtődtek a feltételek Ungvárnémeti Tóth László alapos vizsgálatához.

Ami a *Narcisz* című tragédiát illeti, Kerényi Károly meggyőzően kimutatta, hogy tévedtek mindazok, köztük Toldy Ferenc is, akit a magyar irodalomtörténetírás atyjaként szoktak tisztelni, akik úgy vélekedtek, hogy a darab tisztán az athéni klasszikus tragédia szellemét leheli. Ezzel szemben – érvel Kerényi – mind tematikája, mind drámai felépítése, mind nyelve a hellénisztikus kor alexandriai költészetéből merít ihletet; tárgyilag főforrása Ovidius (a Narcissus-mítoszra nézve); de befolyásolta és felosztására mintául szolgált a svájci német költő Bodmer *Ádám halála* című idillje, sőt Metastasio melodramái is.¹³

A tényleges klasszikus görög irodalom lényegének újraértékelése és a magyar irodalom fejlesztésében való felhasználása érdekében tehát nem e tragédiához kell fordulnunk, hanem legfőképpen Ungvárnémeti

⁹ WEÖRES Sándor, *Egy ismeretlen nagy magyar költő: Ungvárnémeti Tóth László (1788–1820)*, Diárium, 1943, 271–274.

¹⁰ WEÖRES Sándor, *Psyché: Egy hajdani költőné írásai*, Bp., Szépirodalmi, 1972, 176–236.

¹¹ Vö. BÓDY Gábor, *Egybegyűjtött filmművészeti írások I*, szerk. ZALÁN Vince, Bp., Akadémiai, 2006.

¹² *Ungvárnémeti Tóth László művei*, s. a. r. MERÉNYI Annamária, TÓTH Sándor Attila, a görög szövegeket kiadta BOLONYAI Gábor, Bp., Universitas, 2008 (RMKT XVIII. század, IX.).

¹³ KERÉNYI, i. m.

Tóth értekező prózájához, tanulmányaihoz. Például 1818-ban kiadott görög verseinek Előszavában így ír:

Az elmének egy olly természetszülte ingere (= indítéka) vagon, melly őt soha sem hagyja vesztegleni, annyira, hogy ismétünk (= tudásunk) minden öszveségének, ha valamint (= akár csak ha) a' folyók zuhanó (= vízesés) vagy patak által, többé nem szaporodhatnék, legalább tenger képen, körben kellene forgani. Hibáznak azért mind Homérnak, 's Sokratesz védelkének (= daimonionjának) imádói, mihelyest az újabb világ előmenetelét tagadják; mind azok, kik a' régiséget mint hiú, 's babonával teljes századot egészen megvetik. *A' bölcsnek szemeiben úgy jelenik meg az egész emberiség, mint önnön ő maga (= saját maga), kinek különböző élet-szakasziban, különböző jelességi vagynak.*¹⁴ A' mit Püthagorásznak nevezetes aranyversei:

Ellágyult szemeid álomra ne hűnyjanak addig,
Míg nem nappali tetteidet meghányod eszedben:
Mentem é többre? miket végeztem? mennyi maradt el?

csak egy napra 's egy személyre szorítanak: én azt részint kiki nagyobb életkorának, részint az emberiség folyó századának visgálatjára terjeszteném. Mi kevés férfiú fűzött koszorút mult tavaszának bájló virágiból! hány öregnek görbültek-meg vállalai az aggság ónsullya alatt, a' nélkül, hogy számot vetne magával az érett kornak gyümölcsiről! Be sokan élnek úgy, mint az Ovid mennykőütötte nyomorultja, ki életéről semmit sem tudott! De szinte (= szintén) olly szükséges rokonságba tenni magunkat az egészszel is, akár értjük ezen nemzeti eredetünket, akár öszveséggel az emberiséget.¹⁵

Véleményem szerint az itt megpendített gondolat a legelső megjelenése a magyar irodalomban annak a költészetté, sőt drámaköltészetté valóri-

¹⁴ Kiemelés tőlem, Sz. L.

¹⁵ UNGVÁRNÉMETI TÓTH, *i. m.*, 347–348.

zálható történetfilozófiának, amelynek végső következtetéseit Madách Imre vonta le, amikor Ádám, tehát egy ember történetébe sűrítette az egész emberiség történelmi tragédiáját.¹⁶

Ungvárnémeti Tóthnak szintén 1818-ban jelent meg a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóiratban a görög irodalomra vonatkozó legfontosabb tanulmánya: *A' Költőnek remekpéldáiról*, (= mintául szolgáló remekíróiról) *különösen Pindarról, 's Pindarnak Versmértékiről*. Ebben arra a megállapításra jut, hogy jelenleg a magyar irodalom éppen olyan állapotban, éppen abban a történelmi helyzetben van, mint hajdanában Róma volt akkor, mikor figyelme a görög irodalom és kultúra felé fordult, hogy megteremtse sajátját. Idézem:

A' Magyar épen ilyen állapotban vagyon: mert bár kellettek (sőt voltak a' história szerint) vitéz Attilánk, 's Árpádunk mellett Költők is, kik azoknak fejedelmi asztalaiknál, valamint (= akár-csak) Pindar Hierónál, az erőt, 's a' derékséget énekekben magasztalnák; nem dicsekedhetünk semmi olyan maradványokkal, mellyek nemzetünk gyermekkorát bélyegeznék (= gyermekkorának bélyegét viselnék): eltörlötték azokat Európának tudatlan századi! De azért semmivel sem vagyunk alább egyéb szomszédainknál, kik többnyire ugyan csak a' régi Hellásból hozák költőségöket. Miért ne tenné azért a' Magyar is, a' mit hajdan Róma, 's újabban az Olaszok, a' Spanyolok, a' Francziák, az Angolok, 's a' Németek tettek? Hát mi csak azokat fogjuk-e mindég követni, kik magok is mást követtek? Jó ugyan ez is! mert a' Görögökhöz viszen, mint a' patak a' kútfőhöz (= forráshoz), de többnyire zavarosan, úgy, hogy, ha p. o. (= példának okáért) Német Költőket követünk, már azokban a' Görög Németséggel vegyült öszve, a' mit csak az tudhat meg külömböztetni, a' ki a' kútfőt maga tisztájában látta. Pedig még, ha a' követésnek

¹⁶ Vö. KERÉNYI Ferenc, *Madách Imre (1823–1864)*, Pozsony, Kalligram, 2006 (Magyarok Emlékezete).

helyesnek kell lenni, magában a' Görögben is el kellene a' Görögséget az emberiség gyermek korától választani, midőn csak a' gyermekkor érdemlené meg a' követést.¹⁷

Azt mondhatjuk e passzust olvasván, hogy tulajdonképpen Ungvárnémeti Tóth László nyolc évvel megelőzi Kölcsey Ferenc hatalmas és az egész romantikus kort befolyásoló tanulmányát, a *Nemzeti hagyományokat* (1826), amelyben a *Hymnus* költője hasonló okból ajánlja a magyar irodalomnak a görögség mintául vételét.¹⁸

Elfogadván azt a korszakolást, amelyet Hankiss János alkalmazott olasz nyelvre fordított magyar irodalomtörténetében (*Storia della letteratura ungherese, 1936*), Madách Imrét a 19. századi magyar nemzeti klasszicizmus csúcának és összefoglalójának tekintjük. Talán az egész magyar irodalom legismertebb műve a több tucat nyelvre – köztük többször olaszra is – lefordított drámai költemény, *Az ember tragédiája*. Világirodalmi háttérül, illetve párhuzamául leggyakrabban Goethe *Faustját*, Vondel és Andersen Ahasvérus-epozsát és drámáját, valamint Milton *Elveszett paradicsomát* szokták emlegetni. Történetfilozófiáját – legnagyobbbrészt helytelenül – Hegeléből vezették le; újabban az Olaszországban élő filozófiaprofesszor, Fáj Attila bizonyította be azt a döntő hatást, amelyet Vico műve a *La Scienza nuova* gyakorolt Madáchra.¹⁹ Véleményem szerint azonban igazán közel kerülni a geneziséhez akkor lehet, hogyha megvizsgáljuk Madáchnak az antik tragédiáról vallott felfogását.

A tizenkilenc éves költő hagyatékában fennmaradt egy hiányos kézirat, amely a *Művészeti értekezés* címet viselte. Ez a töredék csak 1942-

¹⁷ UNGVÁRNÉMETI TÓTH, *i. m.*, 499–521, 503.

¹⁸ Vö. KÖLCSEY Ferenc, *Versek és versfordítások*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2001, 711–766.

¹⁹ Imre MADÁCH, *La tragedia dell' uomo*, Traduzione di Umberto VIOTTI, Vittoria CURLO, Premessa di Attila FÁJ, Roma, Edizione dell' Accademia d' Ungheria in Roma, 2000; vö. e sorok írójának kritikáját: Vigilia, (67)2002, július, 555–556.

ben jelent meg az író Halász Gábor által gondozott összes művei között.²⁰ Csupán 1972-ben került elő az első fele (Solt Andor adta ki) és derült fény arra is, hogy tulajdonképpen a Kisfaludy Társaság pályázatára benyújtott, de pályadíjat nem nyert és ezért ki sem adott pályamunkáról van szó, nem pedig magányos művészetfilozófiai elmélkedésről, mint korábban gondolták.²¹ A pályázati kiírás így szólt: „Mutattassék meg miben áll Sophokles mindegyik színművének cselekménye úgymint eleje, fordulata ’s feloldása, és vonassék ki abból a’ színműi cselekmény elmélete.”²² Madách – most az újra egyesíthető szövegből már látjuk – korántsem elégedett meg, hogy a kiírásnak megfelelően elemezze Szophoklész drámáit. Egész gondolatmenetét arra irányozta, hogy a jövőendő magyar drámairodalom számára vonjon le tanulságokat az attikai drámaköltő műveiből. Idézem, előbb az elejéről:

Lássuk tehát agg mesterünk a koszorús Sophokles mindegyik színművének cselekvényét, ’s vonjúnk ki abból elméletet, melly ha nem is biztos uttúl (= útul, útként) de leg alább irány pontokul szolgálhat hazánk jobbainak, kik a’ drámai tar mezőt művelés alá veendik, ’s egykor talán édeni kertté változtatják.²³

Majd a vége felé, ahol a modern, azaz a 19. századi drámák alapvető hibáiról ír, amelyek ugyanis összekeverik a regény és a dráma műfaját, és főtárgyul veszik a szerelmet, így ír:

De igen megfejthető, honnan esénk e hibába: A régi görögök-nél össze volt kapcsolva színházuk hitökkel. Tárgyak a nemzet régi történetéből vétetének, melyeket szentesítve a nemzeti hit homálya borított. Ez nálunk megszűnénk, hitünk külföldi növény, mely nemzetünk regényes gyermekkorával nincsen összefűzve.

²⁰ *Madách Imre összes művei, II*, szerk. HALÁSZ Gábor, Bp., 1942, 543–562.

²¹ SOLT Andor, *Madách Imre ismeretlen pályaműve 1842-ből*, ItK 76(1972)/5–6, 683–692.

²² *I. m.*, 683.

²³ *Uo.*, 685.

Ennek áldozánk fel multunkat, kegyetlen dühvel rombolánk minden ellen, mi arra összekötött s a honosított jövevény nem bírt nekünk ezért kárpótlást nyújtani. Az erkölcs s természeti jog elveit, melyek közérdekkel bírhattak volna a nemzeteknél, a tizenhatodik század papja s zsarnoka egyedárusítá (= monopolizálta), s hatalom mondásaiban (= abszolutista politikai aforizmáiban) adva azoknak némely önhasznára fordítható cikkeit elő, elvonta a többieket a nyilvánosság s vitatkozás küzdterétől. E részről tehát nem volt tárgy mindenkit érdeklő. Van a hellen művekben még egy második azokat egészében átszövő fonál, s ez a nemzetiség, a szabadság bírásának önértetéből származó nyugalommal párosítva.²⁴

Madách a magyar irodalmat szerencsésnek tartja, mert a nemzet az elnyomás ellen fellázadt és kész vívni szabadságáért. De egyrészt az egész nép még nem lett nemzeté, hiszen ki van zárva a polgári jogokból, a drámában pedig különösen szegény a magyar irodalom, amelynek nemzeti jellege semmi esetre sem liberális politikai propagandával biztosítható, hanem, a görögök nyomán:

A jellemeknek, a cselekvénynek s a színnek, mely azt előnti, kell lenni nemzetinek, a szabadságnak érzete pedig annak bírásából származó nyugalomban tanúsítsa magát. Az egésznek mint egy ércre föstött képnek kell kinézni, melyen különböző alakok vannak ugyan lefestve a legkülönbözőbb színezettel, s mégis mindeniken egyiránt csillámlik az érc ragyogása keresztül.

Hisz tudjuk azt úgyis, hogy a színmű cselekvényt szenvedélyek hozzák mozgásba, legyen hát ezeknél a kormány, de legyenek e szenvedélyek nemzeti jelleműek, úgyhogy ha ki a nemzetet ismeri, az a nevek elhagyásával is reá ismerjen, mi (= melyik) nemzet körében játszik a színmű.

²⁴ Lásd MADÁCH, *i. m.*, 560.

Ezek szerint a most német, francia iskola címe alatt ismeretes modorok igazán véve nem egyebek, mint e nevekre keresztelt tévedések (a mondottakból), s a valódi német, francia, magyar é. u. t. (= és úgy tovább) iskola az lesz, mely annyira ez vagy amaz nemzet sajátja, hogy abból bármi lepelben kitűnjék népének nemzetiségé.

Gyarlón cselekszik tehát azon író, ki ez vagy amaz iskolát tűzve ki példaképeül annak követi nyomdokát, mert az első szokott értelemben bizonyos túlzásba s tévedésekbe jó. A másodikban pedig üvegházi növényt ültet honába, mely ott soha honosulni nem fog.²⁵

Kimondhatjuk tehát, hogy Madách első irodalmi terveitől fogva a sajátosan, Karl Wilhelm Ferdinand Solger fordításában és kommentárjával megismert Szophoklészből kiindulva törekedett korszerű, európaian világszerű és egyúttal nemzeti dráma megalkotására. Tanúsítják ezt későbbi esztétikai írásai is, például az 1862-ben írott, *Az aesthetika és társadalom viszonyos (= kölcsönös) befolyása* című tanulmánya. A Kisfaludy Társaságban tartott székfoglalójában alkalmasnak tartja a szentkönyvek, legendák, mondák kiaknázását, hogy a modern drámában pótolhassák „Hellas elveszett Olympusának magasító hatását”, amelyek egyáltalán nem állnak ellentétben a modern filozófia és tudomány vívmányaival dramaturgiai szempontból.²⁶

Ne féljünk attól sem, hogy a hitregei elem felvétele miatt talán pozitív s reál (= természettudományos) tudásunk vívmányait lenénk kénytelenek kizárni költészetünkéből. Mint a régiek Olympusok mellett Zeno és Epicur filozófiai elveit tudták érvényesíteni műveikben: úgy az újabb s általam felhozott mesterek példái megnyugathatnak, hogy azt jelen tudásunkkal mi is képesek leszünk tenni, csak az alkotó s mesterkéz ne hiányozzék.²⁷

²⁵ Uo.

²⁶ Lásd *Madách Imre összes művei, II, i. m., 569–582.*

²⁷ *I. m., 582.*

A korábban csak csonkán ismert fiatalkori értekezés alapján már Palágyi Menyhért, Madách kiemelkedő monográfusa fölismerete, hogy a későbbi főmű, *Az ember tragédiája* első alapvonaláival küszködik Madách Szophoklészt elemezvén (*Madách Imre élete és költészete*, 1900).²⁸ A későbbi nagy Madách-kutatók közül pedig Sőtér István (*A magyar irodalom története* című kézikönyv IV. kötetében, 1965) idéz egy fiatalkori versből (*Hit és tudás*), amely „az elveszett paradicsomi összhangot siratja, amelynek elvesztét a Tragédia drámailag mutatja meg”:

Megszakadt a mindenség gyűrűje.
Melyben Isten, ember együtt éltek,
S a nagy űrt tán át sem tudja szállni
Isten gondja és emberremények.²⁹

Biztonsággal állíthatjuk, hogy e vers előzménye pontosan az az ellentét, amelyet Madách állított fel fentebb elemzett értekezésében a Szophoklész alapján modellált antik dráma és a modern kor színjátékai között. Teljességgel érthető tehát, hogy nem csupán a főhős többszörözésének ötletét merítette Szophoklészből, hanem a különben idegen, meg nem honosodott, a nemzeti talajba gyökeret nem vert kereszténység ószövetségi alaptörténetei közül a Genesis teremtés- és bűnbeesés történetében találta meg azt a mitológiai szint, az egész emberiséget érintő közös mondát, amelyhez csatlakoztathatta, illetve amelynek keretébe beállíthatta világtörténelmi látomását. Amely ilyen értelemben magyar és nemzeti, noha magyar szereplője nincsen.

Engedtessek meg ezután, hogy *A civilizátorból* idézzek néhány olyan irgalmatlanul szatirikus részletet, amelyek szépen mutatják, hogy a Habsburg-elnyomás ellen megsemmisítő gúnnyal támadó Madáchnak

²⁸ PALÁGYI Menyhért, *Madách Imre élete és költészete*, Bp., Az Athenaeum Irod. és Nyomdai R. T. kiadása, 1900.

²⁹ SÓTÉR István, *Madách Imre = A magyar irodalom története 1849–1905-ig*, szerk. SÓTÉR István, Bp., Akadémiai, 1965, 331–361, 339 (A magyar irodalom története IV.).

mi volt a véleménye a magát germán-kereszténynek nevező és Hegelre hivatkozó osztrák abszolutizmusról. Idézzük azt a strófát, amelyet a komédia svábbogarakból álló kórusa énekel:

Jaj néked föld, keseregj, jajdulj fel,
Elesett Svábia, a szent vár
És Európa, melyet mink oly
Szépen germán-keresztényeztünk,
Ismét csak vad pogánnyá süllyed.
Ledobja válláról az ökröt,
Amelyet szépen rá ültettünk,
S megint ő ül fel az ökörre.³⁰

(Az utolsó sorban olvasható célzás természetesen Zeuszra vonatkozik, aki bikává változva rabolta el Európát.)

A komédia negatív főhősét, az Alexander Bach főminisztert szójátékkal megszemélyesítő Stroomot végül az elnyomott, államalkotó magyar és a megtévesztett nemzetiségeket képviselő szereplők elkergetik. Olasz vonatkozásai miatt érdemes idézni annak az ún. talizmánnak a szövegét, amelyet az ideig-óráig félrevezetett nemzetiségiek egyike, az olasz Carlo kap Stroomtól, és felháborodva olvas el:

Egy lap papír beírva, olvassuk meg:
(*Olvas.*)

„Óh macskaevő,
A te szép rendeltetésed
Őrizni a civilizációt,
S a civilizáció én vagyok.”

³⁰ Lásd *Madách Imre összes művei, I. i. m.*, 505.

Corpo di Bacco, ez ajándokod hát?
Maledetto Tedesco, no megállj!
Jó, hogy kitudtam ideje korán.
Búcsút veszek im a kapufélfától,
Velem csak német többé nem beszél. (El.)³¹

A 19. századvég magyar irodalmának legendás és tragikus sorsú kritikus, irodalomtörténésze és esszéírója Péterfy Jenő (1850–1899) nem csak Itália szerelmese volt (híres mondása: „Inkább lennék fenyőtohoz a Pinción, mint középiskolai tanár Budapesten”), hanem kiváló görög filológus is.³² Sajnos, tervezett görög irodalomtörténetét nem tudta befejezni, de sok fejezete megjelent, így a Szophoklészről szóló is, 1898-ban. Befejezésül érdemes tehát erre a gyönyörű esszére fordítani figyelmünket. Leginkább azért, mert a század végén ő már nem egy megteremtendő magyar nemzeti irodalom szempontjából mérlegeli Szophoklész példáját, hanem már egy gazdag és minden szempontból európai nagyságú klasszikusokat felmutató modern irodalom részese-ként néz vissza az ókorba. (Elég arra emlékeztetni, hogy milyen mélyen járó tanulmányokat szentelt például Arany János költészetének.) Éppen ezért észre tudja már venni Szophoklészban nem csak az újítót – például ilyen újításként méltatja a drámák hősnő-párjainak megteremtését – hanem, gyakorló színikritikusként, némi ironikus mosolyt sem kímélve, észreveszi a görög költőben a vérbeli, a mesterség minden fogását ismerő színházi embert is. Egy más gondolatmenet során pedig elidegenítő, a modern kultúrával összeegyeztethetetlen effektusként érzékeli az archaikus kegyetlenséget, amely ki-ki villan a drámai hősök egy-egy cselekedetéből. Mégis, drámaíró hősét megbocsátható hiúságaival együtt is szereti, és nem tartózkodik a lírai részvét tónusától sem. Elég, ha arra utalunk, hogy az esszét a mai Kolónosz kopár látványának felidézésével kezdi, és a szophoklészi Kolónosz bemutatásával zárja.

³¹ *I. m.*, 497.

³² Vö. ZIMÁNDI P. István, *Péterfy Jenő élete és kora (1850–1899)*, Bp., Akadémiai, 1972.

Idézzük tehát a végéről az *Oidipusz Kolónosban* című tragédia Péterfy által prózában fordított karéneket és a hozzá fűzött megjegyzést:

Idegen, eljöttél a szép mének hazájába, a gyönyörű tanyára, a fehérlő földű Colonusba, hol zöldelő berkekben otthonosan megvonulva hangos énekét csattogtatja a fülmile sötét örökzöld közt, istennek szentelt, sértetlen lombok alatt, melyeken ezrével a gyümölcs s melyeket nap nem éget s nem hervaszt sem szél, sem vihar. Csak Dionysus látogatja a helyet, ünnepi mámorában, dajkáló nymphái körével.

Itt virul égi harmaton, nap-nap után a szépgerezdű narcissus: a Nagy Istennők koszorúja és az aranyfényű sáfrány. S nem apadnak el soha az álmatlan források, honnan a Cephisus vize mindennap átömlesztí tiszta árját a dombos földeken, s gyorsan termékenyít. S nem kerüli a Muzsák kara e földet, sem az aranygyeplős Aphrodite.

S van itt növény, milyenről nem tudok Ázsia földjén s milyen Pelops nagy dór szigetén sem terem... virul magától s hatalmasan tenyészik itt e földön az ellenséges lándzsák félelme, a gyermek-tápláló, kékeslevelű olajfa. Ifjú keze ne pusztítsa, sem öreg ember. Mert Zeus Morios örök éber tekintete őrzi és a szürkeszemű Athana.

S még más dicséretét tudom mondani anyavárosunknak: egy nagy isten ajándokát, földünk fő büszkeségét. Gazdag ménekben, gazdag csikókban s tengere nagy! S Kronos fia, uram Poseidan, te helyezted ily nagy dicsőségbe, mert először városunk utczáin fékezted meg a rohanó paripát s szerezted a zablyát (= zablá!). S a szép evező is, a kézhez illő, villámgyorsan fut a habokon s kíséri a Nereidák tánczát.

Csak egyet hagyott ki Sophocles a dicséretből: hogy ő is Colonusban született.³³

³³ PÉTERFY Jenő, *Sophocles = P. J. összegyűjtött munkái, II*, Bp., 1902, 1–41, Itt: 40–41.

Szophoklész legihletettebb 20. századi magyar fordítójáról, Babits Mihályról írt legutoljára Jankovics József;³⁴ ezt a kolónoszi tragédiát ő is lefordította betegágyán, halálos gégerákjával küszködve.

³⁴JANKOVICS József, *Babits Mihály és a klasszicizmus*, előadás az Accademia dei Lincei és az MTA által rendezett római konferencián *L'eredità classica nella cultura italiana e ungherese nell'Ottocento dal Neoclassicismo alle Avanguardie*, 2010 májusában, (kézirat); vö, *Babits Mihály beszélgetőfüzetei I-II.*, s. a. r. BE-LIA György, Bp., Szépirodalmi, 1980; RÁBA György, *A szép hűtlenek. Babits, Tóth Árpád, Kosztolányi műfordításai*, Bp., Akadémiai, 1969.